

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРАВОВІДНОСИН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ГРОМАДЯН THE CONCEPT, CONTENT AND STRUCTURE OF LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF SOCIAL PROTECTION OF CITIZENS

Ірина Ткаченко

*старший викладач кафедри права та соціально-економічних відносин
Кіровоградського інституту розвитку людини «Україна»*

Iryna Tkachenko

*senior lecturer at the Department of Law and Socio-Economic Relations
Kirovograd Institute of Human Development «Ukraine»*

orcid.org/0000-0002-0144-0708

ipa_tkachenko_2006@ukr.net

Анотація

У статті досліджено наукові погляди на поняття адміністративні правовідносини. Визначено авторське тлумачення зазначеного поняття. З урахуванням напряму дослідження проаналізовано ознаки адміністративно-правових відносин. Зазначено, що одним із видів адміністративно-правових відносин є відносини у сфері соціального захисту громадян. Визначено, що правовідносини у сфері соціального захисту громадян - це соціальні відносини, що виникають на підстав норм права між суб'єктами права, наділяють їх правами і обов'язками у сфері соціального захисту громадян, що включає в себе соціальне забезпечення у вигляді соціального страхування, соціальної допомоги та забезпечення достатнього життєвого рівня людей. Визначено ознаки правовідносин у сфері соціального захисту. Проаналізовано елементну структуру адміністративних правовідносин у досліджуваному напрямі: об'єкту правових відносин, змісту правових відносин, суб'єктів правовідносин. Підтримуючи плюралістичну позицію об'єкта правовідносин до об'єктів правовідносин у сфері соціально захисту громадян віднесено права людини, а саме соціальні права людини.

Об'єкти адміністративних правовідносин у сфері соціального захисту громадян можна розуміти у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні - це діяльність держави у особі державних органів та органів місцевого самоврядування із реалізації соціальних прав громадян, яка включає в себе правозастосовну діяльність у сфері здійснення соціальних прав; матеріальні блага, що виражається у матеріальній допомозі та соціальному обслуговуванні; особистих нематеріальних благ, що набувають прояву у повазі честі і гідності, задоволенні духовних потреб; реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. У вузькому значенні - це соціальні права людини.

Ключові слова

адміністративні
правовідносини, соціальні
правовідносини, соціальні
права, соціальний
захист, соціальні права.

Abstract

The article examines scientific views on the concept of administrative law. The author's interpretation of this concept is determined. Taking into account the direction of the study, the signs of administrative and legal relations are analyzed. It is noted that one of the types of administrative and legal relations is relations in the field of social protection of citizens. It is determined that legal relations in the field of social protection of citizens are social relations arising on the basis of legal norms between subjects of law, endowing them with rights and responsibilities in the field of social protection of citizens, which includes social security in the form of social insurance, social assistance and ensuring a sufficient standard of living for people. The signs of legal relations in the field of social protection are determined. The elemental structure of administrative legal relations in the researched direction is analyzed: the object of legal relations, the content of legal relations, subjects of legal relations. Supporting the pluralistic position of the object of legal relations, we believe that the objects of legal relations in the field of social protection of citizens include human rights, namely social human rights. Objects of administrative legal relations in the field of social protection of citizens can be understood in a broad and narrow sense. In a broad sense, it is the activity of the state represented by state bodies and local self-government bodies for the implementation of social rights of citizens, which includes law enforcement activities in the field of social rights; material goods, which is expressed in material assistance and social services; personal intangible benefits that are manifested in respect for honor and dignity, the satisfaction of spiritual needs; realization of subjective rights and legal obligations. In the narrow sense, these are social human rights.

Key words

administrative legal relations, social legal relations, social rights, social protection, social rights.

Вступ

Виникнення, зміна, втрата актуальності публічних потреб призводить до змін у нормах адміністративного права. Це, в свою чергу, викликає оновлення суспільних відносин владно-управлінського та адміністративно-сервісного характеру. Тому адміністративно-правові відносини характеризуються динамічністю правового регулювання. Зауважуючи, на те що вони беруть участь в різноманітних суспільних процесах, деякі групи адміністративних правовідносин із часом втрачають свою актуальність і вступають у протиріччя з існуючими суспільними відносинами [1, с. 173]. Тому розвиток теорії адміністративного права триває постійно, що обумовлено як виданням нових нормативно-правових актів в галузі публічно-сервісної й управлінської діяльності, так й новелами у реалізації адміністративно-правових відносин. З цим пов'язаний постійний інтерес до загальнотеоретичних питань, що стосуються адміністративно-правових відносин.

Аналіз останніх досліджень

Особливості поняття адміністративно-правових відносин як інституту адміністративного права слугували предметом дослідження багатьох науковців: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка,

А.М. Горбач, І.В. Дрозд, Н.М. Зільник, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, С.О. Короеда, О.В. Кузьменка, М.В. Лошицького, Р.С. Олефіра, О.О. Панової, О.І. Харитонової, В.К. Шкарупи та ін.

У науковців-адміністративістів відсутнє єдине розуміння поняття адміністративно-правових відносин. Так, І.П. Голосніченко зазначає, що адміністративно-правові відносини є системою прав та обов'язків органів державної виконавчої влади, посадових осіб і службовців, громадян та інших суб'єктів [2, с. 9].

Але більшість правників вважають, що адміністративно-правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права. На думку В.М. Столбового адміністративно-правові відносини - це правовідносини, які основані на нормах адміністративного права [3, с. 20]. Л.В. Коваль вказує, що предметом адміністративного права є суспільні відносини, які виникають при здійсненні державного управління [4, с. 6].

А.В. Макаренко зазначає, що адміністративно-правові відносини - це урегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, в яких їхні сторони (суб'єкти) взаємопов'язані й взаємодіють внаслідок здійснення суб'єктивних прав і обов'язків, встановлених і гарантованих відповідними адміністративно-правовими нормами [5, с. 44].

Ю.П. Битяк та автори підручника під адміністративно-правовими відносинами розуміють суспільні відносини у сфері державного управління, учасники яких є носіями прав і обов'язків, урегульованих нормами адміністративного права [6, с. 57].

З погляду О.А. Харитонової адміністративно-правові відносини - це урегульовані адміністративно-правовою нормою суспільні відносини, що складаються у галузі державного управління та адміністративної охорони публічного правопорядку, один з учасників або всі учасники яких є носіями владних повноважень, а також суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, які перебувають під охороною держави [7, с. 161].

Е.О. Шевченко зазначає, що адміністративно-правові відносини - це врегульовані адміністративно-правовими нормами на засадах «влада-підпорядкування» взаємовідносини (взаємозв'язки), що виникають в сфері публічного (державного і самоврядного) управління, між органами державного управління та іншими суб'єктами адміністративного права з реалізації їхніх суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, що здійснюються в особливому правовому режимі забезпечення їх законності з боку держави [8, с. 1119].

Т.О. Коломоєць вважає, що адміністративно-правовими відносинами є суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, суб'єкти яких наділені правами і обов'язками у сфері забезпечення органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [9, с. 44].

В.В. Галуцько зосереджує увагу на тому, що адміністративно-правові відносини відображають вплив адміністративно-правових норм на поведінку суб'єктів та об'єктів публічного управління через що між ними виникають сталі правові зв'язки публічно-владного характеру. Іншими словами адміністративно-правова норма містить абстрактну конструкцію адміністративно-правового відношення. Сутність такої конструкції полягає в тому, що адміністративно-правова норма від імені легітимного суб'єкта правотворчості визначає належну поведінку кожного зі своїх адресатів. Вона встановлює обов'язкові правила. За якими відбувається взаємодія між учасниками зазначених відносин. Ці правила формуються у вигляді взаємних прав та обов'язків [10, с. 37].

Як ми бачимо, відсутній й єдиний погляд на сферу правового регулювання адміністративних правовідносин.

Методологія дослідження

Метою статті є визначення правовідносин у сфері соціального захисту як об'єкту адміністративно-правового дослідження. Обґрунтованість і достовірність наукових результатів забезпечені використанням системи загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання. Вирішальну роль у дослідженні відіграли загальнофілософські методи. За допомогою діалектичного методу визначено взаємозв'язок адміністративних правовідносин та правовідносин у сфері соціального захисту. Серед загальнонаукових методів пізнання особливе значення для нашого дослідження має системний метод, за допомогою якого визначено

структуру правовідносини у сфері соціального захисту громадян. Використано і спеціальні методи юридичної науки, за допомогою яких досліджено правове підґрунтя формування правовідносин у досліджуваному напрямі.

Результати дослідження

Поняття та ознаки адміністративних правовідносин

Одна група вчених вважає, що адміністративно-правові відносини регулюють державне управління [11, с. 6]. В свою чергу, В.К. Колпаков підкреслює, що поняття адміністративно-правових відносин стає все ширшим і виходить за межі державного управління [12, с. 101]. З погляду іншої групи науковців предметом адміністративно-правового регулювання є діяльності виконавчої влади [2, с. 9].

Отже, адміністративно-правові відносини - це суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, однією із сторін яких завжди є орган державної влади, наділений державно-владними повноваженнями у сфері державного управління для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина.

Для розуміння будь-якого явища, в тому числі й адміністративно-правових відносин необхідно виокремити риси, які їм притаманні.

З приводу ознак адміністративно правових відносин можливо спостерігати приблизно єдину позицію науковців.

Так, О.І. Харитонова, Е.О. Шевченко визначають наступні риси адміністративно-правових відносин: 1) виникнення в сфері публічного управління; 2) однією зі сторін обов'язково є орган влади; 3) врегульовані адміністративно-правовими нормами; 4) їхні учасники виступають носіями прав і обов'язків у сфері державного управління; 5) мають державно-публічний характер; 6) є відносинами «влада-підпорядкування» і визначаються юридичною нерівністю сторін; 7) можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта адміністративного права, згода іншої сторони не є обов'язковою; 8) порушення стороною своїх обов'язків зумовлює її відповідальність перед державою в особі її компетентних органів; 9) для органів управління їх права є одночасно і обов'язками; 10) за порушення обов'язків застосовуються, як правило, заходи адміністративного примусу; 11) спори між сторонами мають особливий правовий режим забезпечення законності (адміністративний і судовий) [7, с. 63].

Таким чином, характерними рисами адміністративно-правових відносин є: 1) суспільні відносини, врегульовані адміністративно-правовими нормами; 2) одна сторона або обидві сторони наділені правами та обов'язками у сфері державного управління; 3) однією із сторін завжди є державний орган; 4) мають субординаційний характер; 5) виражають публічно-правовий інтерес; 6) органи держави наділені державно-владними повноваженнями; 7) можуть виникнути за ініціативи сторони, що має компетенцію; 8) порушення стороною своїх обов'язків тягне за собою юридичну відповідальність, що здійснюється державними органами; 9) можливість застосування державного примусу; 10) особлива процедура вирішення спорів між сторонами.

Поняття ознаки та структура правовідносин у сфері соціального захисту громадян

Одним із видів адміністративно-правових відносин є відносини у сфері соціального захисту громадян.

Правовідносинам у сфері соціального захисту громадян - це соціальні відносини, що виникають на підстав норм права між суб'єктами права, наділяють їх правами і обов'язками у сфері соціального захисту громадян, що включає в себе соціальне забезпечення у вигляді соціального страхування, соціальної допомоги та забезпечення достатнього життєвого рівня людей.

Правовідносинам у сфері соціального захисту властиві наступні ознаки: 1) вони регулюються нормами права, що регулюють соціальний захист громадян; 2) наділяють суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту суб'єктивними правами і юридичними обов'язками; 3) правовідносини у сфері соціального захисту є зв'язком персоніфікованими; 4) правовідносини у сфері соціального захисту є вольовими відносинами; 5) правовідносини у сфері соціального захисту охороняються державою; 6) вони мають претензійно-забезпечувальний характер.

Як і будь-які адміністративно-правові відносини вони, як ми зазначали, складаються з трьох елементів: об'єкту правових відносин, змісту правових відносин, суб'єктів правовідносин.

Існують різні погляди на питання про сутність об'єкта правовідносин. В залежності від того, прихильником якої концепції є науковець визначається поняття об'єкта правовідносин [13, с. 143]. Зауважимо, що представники класичної моністичної концепції вказуючи на єдність об'єкта правовідносин, розуміють під об'єктом те, на що направлені правовідносини: поведінку суб'єктів. На протигагу їм - інші науковці об'єктом правовідносин визнають те, на що направлені суб'єктивні права та обов'язки учасників [14]. А є вчені, які вказують поведінку лише зобов'язаної сторони [15, с. 82]. Класична плюралістична концепція передбачаючи різноманіття об'єктів правовідносин, визначає об'єктом те, з приводу чого виникли правовідносини: поведінку людей, результати дій та бездіяльності, матеріальні цінності, речі, нематеріальні блага. Об'єднуючи ці дві теорії, деякі науковці, розуміють під об'єктом правовідносин те, з приводу чого вони виникають, на що направлені [16, с. 72]. Крім того, у науковій літературі є погляди про безоб'єктність правовідносин [17, с. 130]. З цією точкою зору ми не згодні, тому що об'єкт правовідносин - це те з приводу чого вони взагалі виникають.

Поняття об'єкта адміністративно-правових відносин також викликає суперечності у науковців. Так, група науковців вважає, що «об'єктом адміністративно-правових відносин є поведінка людей, а саме їх дії, за допомогою яких реалізуються передбачені адміністративно-правовими нормами обов'язки і права учасників даних відносин. Ці дії можуть бути пов'язані із здійсненням завдань державного управління (наприклад, видання індивідуального акта управління), особистими нематеріальними благами (наприклад, гідність людини), реалізацією суб'єктивних обов'язків і прав (наприклад, право на оскарження в суді дій посадових осіб і органів виконавчої влади), матеріальними предметами (речами і под.)» [6, с. 58]. Приєднуються до них й інші правники, зазначаючи, що об'єктом адміністративних правовідносин може бути тільки відповідна поведінка суб'єктів правовідносин. Поміж того, їх предметом може бути все, що завгодно [18, с. 35]. Наступна позиція - об'єкт (він же часто - і предмет) правовідносин - це фактична поведінка його учасників, на яку спрямоване правове регулювання [19, с. 130].

Підтримуючи плюралістичну позицію об'єкта правовідносин, вважаємо, що до об'єктів правовідносин у сфері соціального захисту громадян належать права людини, а саме соціальні права людини.

Згідно з Конституцією України, наша держава є соціальною і правовою, в якій найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека. Зміст і спрямованість діяльності держави в соціальній сфері визначають права і свободи людини та їх гарантії [20].

Соціальні права мають ознаки, які притаманні іншим правами людини: економічними, політичними, екологічними, але їм властиві також специфічні риси. Так, В.М. Шаповал вважає, що закріплення в чинних конституціях соціальних прав людини супроводжуються цілим рядом нормативних приписів, які покладають на державу обов'язок щодо здійснення певної позитивної діяльності, спрямованої на реалізацію того або іншого соціального права [21, с. 16].

Погоджуємося з поглядом Т.І. Длугопольської, що сутнісною особливістю соціальних прав людини є те, що їх реалізація здійснюється за декілька умов. По-перше, виникнення соціальних прав пов'язано зі взаємодією людини і держави, результатом якої є досягнення певних соціальних стандартів. Це викликає потребу у здійсненні певних обов'язків державою, а не утримання від певних дій. По-друге, рівень економічного розвитку держави, її об'єктивна спроможність здійснювати соціальну допомогу людині у всіх випадках, коли вона цього потребує впливає на соціальні права та ступінь їх забезпечення [22, с. 64-65]. По-третє, реалізація соціальних прав людини передбачає наявність комплексного і розгалуженого законодавства, яке б чітко регламентувало всі процедури, які пов'язані із наданням соціальної допомоги, здійсненню соціального захисту і соціального забезпечення [23, с. 395].

Отже, об'єкти адміністративних правовідносин у сфері соціального захисту громадян можна розуміти у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні - це діяльність держави у особі державних органів та органів місцевого самоврядування із реалізації соціальних прав громадян, яка включає в себе правозастосовну діяльність у сфері здійснення соціальних прав; матеріальні блага, що виражається у матеріальній допомозі та соціальному обслуговуванні;

особистих нематеріальних благ, що набувають прояву у повазі честі і гідності, задоволенні духовних потреб; реалізація суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. У вузькому значенні - це соціальні права людини.

Наступним елементом з якого складаються правовідносини у сфері соціального захисту громадян є зміст правовідносин.

Як ми зазначали в науці адміністративного права існують два підходи до розуміння змісту адміністративно-правових відносин.

З погляду першої групи науковців під змістом адміністративно-правових відносин розуміється сукупність суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [24, с. 101-104].

Друга група правників вважає, що в зв'язку з тим, що адміністративно-правові відносини є поєднанням фактичних суспільних відносин і адміністративно-правових норм, які надають фактичним суспільним відносинам адміністративно-правової форми, розрізняють фактичний і юридичний зміст адміністративно-правових відносин. Фактичний зміст адміністративно-правових відносин - це фактичні соціальні, економічні, культурні, політичні та інші відносини, які отримали через опосередкування адміністративно-правових норм свою юридичну форму. Вони зберегли фактичний зміст, але завдяки адміністративно-правовим нормам набули нових якостей. Юридичний зміст адміністративно-правових відносин - це взаємозв'язок зафіксованих в адміністративному праві суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників адміністративно-правових відносин [25, с. 44-47].

Отже, підтримуючи другий погляд, вважаємо, що можна вирізнити фактичний й юридичний зміст адміністративно-правових відносин у сфері соціального захисту громадян.

У адміністративно-правових відносинах у сфері соціального захисту громадян є те, що однією із сторін завжди є державний орган, який має права і обов'язки, що становлять зміст державно-владних повноважень, що в свою чергу виражають їх компетенцію.

Зміст правовідносин розкриває будь-як правовідносини, не залежно від галузі права. Особливості правовідносин визначають їх зміст. Проте важливим аспектом змісту є правовий статус суб'єктів. Звісно, суб'єктивні права та юридичні обов'язки вже частково відображають елементи правового статусу особи або компетенції державного органу, проте сам зміст - це радше набір інструментаріїв процесу реалізації права [26, с. 397].

Тому зміст правовідносин у сфері соціального захисту громадян включає в себе суб'єктивне юридичне право - правомочність вимоги суб'єкту, який потребує соціального захисту отримати допомогу, якому кореспондує активний юридичний обов'язок державних органів - необхідність надати соціальний захист.

Наступним елементом структури адміністративних правовідносин у сфері соціального захисту громадян є суб'єкти правовідносин.

Суб'єктом адміністративно-правових відносин є фізична або юридична особа, носія прав і обов'язків у сфері публічного управління, передбачених адміністративно-правовими нормами, що здатний до реалізації власних прав, та виконання покладених на нього обов'язків [27, с. 226].

Зазначимо, що поняття «суб'єкт адміністративного права» та «суб'єкт адміністративно-правових відносин» не є тотожними. Суб'єкт адміністративного права - загальна категорія, яка характеризує осіб, що відповідають вимогам гіпотези норми адміністративного права, тоді як суб'єкт адміністративно-правових відносин завжди конкретно визначений. Для того щоб вважатися суб'єктом адміністративно-правових відносин, їх сторона повинна мати адміністративну правоздатність (потенційна можливість брати участь в адміністративно-правових відносинах) та адміністративну дієздатність (здатність своїми діями набувати й реалізовувати права та виконувати обов'язки, встановлені нормами адміністративного права) тобто адміністративну правосуб'єктність [28].

«Адміністративна правосуб'єктність» як різновид правосуб'єктності посідає специфічне місце в генезі розвитку та механізмі реалізації адміністративних правовідносин, тому шляхом аналізу останньої можливо здійснити характеристику суб'єктів вказаних правовідносин [29, с. 108].

Як відомо, по-різному в юриспруденції розкривається зміст вказаного поняття. Серед адміністративістів-науковців головним є погляд, відповідно до якого правосуб'єктність включає в себе обов'язкові структурні елементи: правоздатність, тобто здатність мати права та обов'язки та дієздатність - можливість своїми діями здійснювати права та обов'язки.

Особливостями суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту громадян є те, що однією стороною у правовідносинах є фізична особа як суб'єкт адміністративних правовідносин. Другою стороною у зазначених правовідносинах є завжди державний орган або орган місцевого самоврядування. Як ми вказували вище їх правосуб'єктність пов'язана з поняттям компетенція.

Отже, можна говорити, що правоздатність суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту - це можливість мати права та обов'язки, які випливають із природних прав людини, яка потрапила у складну життєву ситуацію.

Дієздатність суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту громадян - це закріплена нормами позитивного права та гарантована державою здатність суб'єкта за наявності відповідних підстав здійснювати суб'єктивні юридичні права та обов'язки.

Висновки

Проаналізувавши поняття, зміст та структуру адміністративно-правових відносин, виокремлено їх як окремий вид правовідносини у сфері соціального захисту громадян.

Правовідносинам у сфері соціального захисту громадян - це соціальні відносини, що виникають на підстав норм права між суб'єктами права, наділяють їх правами і обов'язками у сфері соціального захисту громадян, що включає в себе соціальне забезпечення у вигляді соціального страхування, соціальної допомоги та забезпечення достатнього життєвого рівня людей.

Правовідносинам у сфері соціального захисту властиві наступні ознаки: 1) вони регулюються нормами права, що регулюють соціальний захист громадян; 2) наділяють суб'єктів правовідносин у сфері соціального захисту суб'єктивними правами і юридичними обов'язками; 3) правовідносини у сфері соціального захисту є зв'язком персоніфікованими; 4) правовідносини у сфері соціального захисту є вольовими відносинами; 5) правовідносини у сфері соціального захисту охороняються державою; 6) вони мають претензійно-забезпечувальний характер.

Перелік літератури та джерел інформації

1. Горбач А.М. Структура адміністративно-правових відносин. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Випуск 3 (9). Том 3. С. 173-176.
2. Голосніченко І.П. Адміністративне право України (основні категорії і поняття). Київ, 1998. 52 с.
3. Столбовий В.М. Адміністративне право України: посібник для підготовки до іспитів. Київ, 2010. 160 с.
4. Коваль Л.В. Адміністративне право України: Курс лекцій. Київ. 1994. 154 с.
5. Макаренко А.В. Адміністративне право: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. Київ, 2008. 264 с.
6. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк (кер. авт. кол.), В.М. Гаращук, В.В. Богуцький та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків, 2013. 656 с.
7. Харитонова О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія. Одеса, 2004. 328 с.
8. Шевченко Е.О. Визначення поняття адміністративно-правових відносин з урахуванням пріоритетного значення та ролі в них суб'єкта адміністративного права (на прикладі адміністративного суду). *Форум права*. 2011. № 1. С. 1116-1122. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2011_1_180.pdf. (дата звернення 28.01.2020).
9. Коломоєць Т.О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ, 2011. 576 с.
10. Галунько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т. 1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон, 2015. 272 с.
11. Коваль Л.В. Адміністративне право України: Курс лекцій Київ. 1994. 154 с.
12. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття і види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 102-104. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2013/ukr/Kolpakov.pdf (дата звернення 27.01.2020).

13. Сонюк О.В. Проблема визначення об'єкта правовідносин у сфері адміністративного судочинства. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 143-146.
14. Чернадчук В. Проблеми визначення об'єкта бюджетних правовідносин. *Юридична Україна*. 2004. № 2. С. 34-38.
15. Административное право: Учебник. Под. ред. Л.Л. Попова. М.: Юристъ, 2002. 697 с.
16. Адміністративний процес України: Навч. посіб / Комзюк А.Г., Бевзенко В.М., Мельник Р.С. К.: Прецедент, 2007. 531 с.
17. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1974. 340 с.
18. Кісіль З.Р., Кісіль Р.В. Адміністративне право: навч. посіб. 3-те вид. К. Алерта; ЦУЛ., 2011. 696 с.
19. Лазур Я.В. Деякі особливості правовідносин у сфері реалізації прав і свобод громадян в публічному управлінні. *Часопис КУП НАН України*. 2010. № 4. С. 130-133.
20. Конституція України: Закон Ураїни від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст.141.
21. Шаповал В. Конституційна категорія соціальної держави. *Право України*. 2004. № 5. С. 16-18.
22. Длугопольська Т. Соціальні права в контексті забезпечення соціальної безпеки громадян. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип 2 (10). С. 63-68.
23. Краковська А.Є. Соціальні права людини й громадянина як визначальна детермінанта еволюції соціальної функції держави. *Вісник Донецького національного університету*. 2009. Вип. 2. С. 394-399.
24. Колпаков В.К. Адміністративно-правові відносини: поняття, види. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2013. № 1. С. 101-104.
25. Галунько В.В. Адміністративне право України: навчальний посібник. Херсон., 2015. Т. 1 : Загальне адміністративне право. 272 с.
26. Шумило М.М. Правовідносини у сфері пенсійного забезпечення в Україні: монографія. Київ, 2016. 680 с.
27. Загальне адміністративне право: підручник / [Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші]; за заг. ред. І.С. Гриценка. Київ, 2015. 568 с. с. 226
28. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: [навчальний посібник]. Київ: Атіка, 2007. 624 с.
29. Коваль ІІ.В. Административно-деликтное отношение. Киев, 1979. 230 с.